

A képregények elődjének is tekinthető egyik híres relief az 1860-as években felfedezett, Görögországban készült mű a Róma melletti antik kikötővárosból, Portusból, ismert nevén a *Torlonia relief*

„Honleányok” és a könyvek – Leányolvasók és leányolvasmányok a reformkorban

Pogány György

A XVIII. század második felében bontakozott ki Európában az „olvasás forradalma” néven vizsgált művelődéstörténeti jelenség. Egyfajta „kulturális forradalom” volt, és nem elszigetelten, hanem szerves kapcsolatban fejlődött a politikai jogokat kiterjesztő nagy társadalmi mozgalmakkal, a végső soron a francia forradalomba torkolló törekvésekkel, illetve a gazdasági termelést és a szállítást alapjaiban átalakító ipari forradalommal. Vagyis a modern európai társadalmak megszületése e három „forradalom” – a politikai, az ipari és a kulturális – kölcsönhatásában történt meg. Az „olvasás forradalma” lényegét a könyv és az irodalom megváltozott funkciója és a szövegek eltérő befogadása, vagyis az olvasás új formája képezi. A jelenség részeként olyanok is kapcsolatba kerültek a könyvvel, akik korábban nem találkoztak e médiummal, és átalakult az olvasás módja és technikája is: a kevés, többnyire szakrális tartalmú szöveg ismétlődő, szabályozott és ritualizált, általában hangosan történő olvasása helyett elterjedt a sokféle, változatos műfajú és immár világi, sokszor profán szövegek társadalmi ellenőrzés nélküli, elsősorban szórakozás céljából történő néma olvasása. A textus befogadásának előbbi formáját a szakirodalom *intenzív*, utóbbi változatát pedig *extenzív* olvasásnak nevezi.²³

Az olvasás tehát a XVIII. század végére popularizálódott, kevesek intellektuális tevékenységéből sokak szabadidős passziójává vált, ugyanakkor az olvasás és írás általánossá válása természetesen elengedhetetlen feltétele volt annak, hogy a mind bonyolultabbá váló technikai eszközök használatát a munkába lépők képesek legyenek elsajátítani. Ez a szükséglet vezetett végső soron ahhoz, hogy a XVIII–XIX. század fordulója körüli évtizedekben egyre elterjedtebbé vált a kötelező népoktatás, és előbb Európa nyugati, majd középső és végül keleti részén jelentősen visszaszorult az írni-olvasni nem tudók aránya. Mindez értelemszerűen új olvasói rétegek megjelenését vonta maga után, így a nők és a gyermekek körében rohamosan terjedt az olvasás, és a kor kiadói immár elsősorban nekik szánt kiadványokat is megjelentettek. Kialakult a nem feltétlenül pozitív konnotációjú „női irodalom”, és megszületett az önálló gyermek- és ifjúsági irodalom. Az új olvasói rétegek figyelmére számot tartó műfajok megerősödtek, és a könyvpiacra belüli arányuk növekedett, ekkortól tekinthető a legfontosabb és leginkább népszerű irodalmi műfajnak a regény. A romantika idejétől

²³ Wittmann, Reinhard: Az olvasás forradalma a 18. század végén? In: Guglielmo Cavallo–Roger Chartier (szerk.): *Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban*. Bp.: Balassi Könyvkiadó, 2000. p.321-347. Röviden érinti a kérdést: Bollmann, Stefan: *Az olvasó nők veszélyesek*. Bp.: Scolar, 2008. p.24.

kikristályosodó nemzeti művelődési kánonban, illetve az információszerzésben

a könyv és az egyéb nyomtatott szövegeket tartalmazó információhordozók, a gyorsan terjedő lapok és folyóiratok lettek a vezető médiumok. Tulajdonképpen az olvasás forradalma tette hosszú időre, gyakorlatilag a XX. század második feléig terjedő időszakig az európai nemzetállamokban, főleg a közép- és kelet-európai régióban az irodalmat a nemzeti identitás legfontosabb, ha természetesen nem is egyedüli kifejezőjévé. Legalábbis a társadalmi és kulturális elit számára, amelynek soraiba a tradicionális arisztokrácia és a kétféle (egyházi és világi) értelmiség mellé ekkortól követelt magának bebocsátást a polgárság. Az „olvasás forradalma” mint kulturális jelenség egyébként a kor értelmiségei közül sokakat aggasztott. A XVIII. század végéig – a természetesen létező kivételeket leszámítva – az olvasó személy azonos volt a művelt, nyelveket vagy legalábbis az anyanyelvén kívül latinul olvasó és a könyvet a tudásért használó személlyel, aki társadalmi státusát tekintve az elithez tartozott. Általánosságban az irodalom és a kultúra „komoly”, „nevelő” funkcióját féltették, és a pusztán szórakozásból történő olvasást szégyellnivalónak vagy éppen károsnak tekintették. Mindezen óvások és nem ritka tiltások ellenére az olvasás vált sokak számára a szabadidő eltöltésének leginkább kedvelt formájává és a társasági élet egyik kiemelten fontos témájává. Hogy a könyv és az olvasás mennyire átalakította a családi életet is ebben a korban, egy 1800 körüli német társalkodónő feljegyzései jól bizonyítják. A nap úgy kezdődött a Stolberg családban, hogy reggeli után a gróf felolvasott egy fejezetet a *Bibliából*, majd utána egy *Klopstock-dalt*²⁴ skandált. Azután félrevonult, és magában olvasgatott, többnyire a *Spectator*²⁵ című folyóiratról. A grófné ezalatt Lavater²⁶ *Pontius Pilatus*ából olvasott fel a háznépnek. Ezután mindenki a maga kedvére olvasott, ebéd után Milton *Elveszett paradicsom*ából²⁷ hangzott fel részlet, majd a gróf *Plutarkhosz* életrajzait tanulmányozta, teázás után pedig *Klopstock*ból közösen hallgattak meg részeket. A család és a háztartás tagjai fennmaradó szabad idejükben többnyire kortárs regényeket olvastak, de ezt némiképp szégyenkezve, a haszontalanság miatt érzett büntudattal említette a társalkodónő.²⁸ Hasonló jelenségre – látni fogjuk – a reformkori Magyarországról is lehet példát hozni.

Az olvasás és a nemzeti művelődési kánon

Mindezek a folyamatok Magyarországon is érezhetővé váltak, ha nem is olyan kifejelett formában, mint Európa tőlünk nyugatabbra található részein. A mennyiségi eltérésen túl volt még egy elem, amelyik megkülönböztette a magyarországi „olvasás forradalmát” a nyugatitól. Magyarországon a kulturális megújulás kívánalma párhuzamosan haladt a politikai, társadalmi és gazdasági reformelképzelésekkel, a nemzeti kultúra támogatása ebben az összefüggésben összekapcsolódott a reformokkal. A századforduló körül zajló nyelvújítás és az új század elején létrejövő intézmények (Széchenyi Ferenc könyvtár- és múzeum-, Széchenyi István akadémia-alapítása) fontos elemeivé váltak nemcsak a magyar művelődés megújulásának, hanem a nemzet politikai értelemben vett öntudatra ébredésének is. Elsősorban az irodalom és a nyelv lett ekkortól a nemzeti identitás elsődleges kifejezőjévé és töltötte be ezt a szerepet a XX. század végéig, illetve talán tölti be napjainkban is. Az irodalom mellett azonban a zene és a képzőművészet is megújult a reformkorban, Liszt Ferenc, Erkel Ferenc és Barabás Miklós személye és életműve mai napig szerves részét képezi a nemzeti identitásnak és a nemzeti művelődési kánonnak. A könyv vált a vezető médiummá, és az olvasás lett a reformkor reprezentatív kulturális cselekvése. Legalábbis a lassan, de mégiscsak kiformalódó közvélemény számára. Nem tudjuk persze még csak hozzávetőlegesen sem felbecsülni a ténylegesen olvasók számát és konkrét társadalmi befolyásukat. Mindenesetre a XVIII. században, még a felvilágosodás időszakában elkezdődött folyamat hatására a reformkorra megszületett a hazai olvasóközönség és egy immár polgári jellegű nyilvánosság a maga differenciált intézményrendszerével (könyv- és lapkiadás, könyvterjesztés).²⁹ Ebben az immár polgári nyilvánosságban helyezhető el a női olvasás egésze. A női olvasással, művelődéssel kapcsolatos első vélekedések, állásfoglalások az 1770-es években, a felvilágosodás időszakában

²⁴ Klopstock, Friedrich Gottlieb (1724-1803), német költő, célja a német nemzeti eposz megteremtése volt. Legjelentősebb műve a végül is nem nemzeti, hanem egyházi témájú *Messias*.

²⁵ A *Spectator* (*The Spectator*) a XVIII. század elején Angliában megjelent lap volt, a modern polgári szellemű irodalom egyik legjelentősebb kialakítója. Könyvként is megjelent, majd francia, holland és német nyelvű fordítás is készült a kiadványból, utóbbi 1739-1743 között. Ismerte a francia változatot Mikes Kelemen is, és Kármán József az Uránia megindításakor mint követendő példára hivatkozott a lapra. A lap cikkeiből magyar nyelvű válogatás: Hankiss Elemér (vál.): *A régi Anglia hétköznapijai. Válogatás a „The Spectator” című egykorú folyóirat anyagából.* Bp.: Gondolat Kiadó, 1968.

²⁶ Lavater, Johann Kaspar (1741-1801), svájci német író. Máig tartó hírnevét fiziognómiai megfigyeléseinek, írásainak köszönheti. Vallásos művei népszerűek voltak a XVIII. században, *Pontius Pilatus* című négykötetes műve 1782-1785 között jelent meg.

²⁷ Milton, John angol költő (1608-1674), *Elveszett paradicsom* című monumentális eposza volt Klopstock *Messias*ának egyik ösztönző példája.

²⁸ Idézi: Safranski, Rüdiger: *Romantika. Egy német affér.* Bp.: Európa Kiadó, 2010. p.59.

²⁹ Szajbély Mihály: Könyv- és lapkiadás a felvilágosodás idején és a reformkorban. In: Szegedy-Maszák Mihály–Veres András (szerk.): *A magyar irodalom története 1800-tól 1919-ig.* Bp.: Gondolat Kiadó, 2007. p.73-90. A kérdés alapvető összefoglalása: Fülöp Géza: *A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban.* Bp.: Akadémiai Kiadó, 1978., illetve Fülöp Géza: *Olvasási kultúra és könyvkiadás Magyarországon a felvilágosodás idején és a reformkorban (1772-1848).* Bp.: Hatágy Sip Alapítvány, 2010. Ez a kötet Fülöp Géza még 1995-ben megvédett akadémiai doktori értekezésének posztumusz szövege.

jelentek meg. A mértékadónak tekinthető vélemények úgy foglalhatóak össze, hogy a nőknek, a lányoknak szükséges olvasni, tanulni – természetesen irányítás mellett, és csak olyan szövegek olvasása képzelhető el körükben, amelyek javítják erkölcsüket, és felkészítik őket legfontosabb feladatukra, a gyermeknevelésre.³⁰ Ebben az értelmezési keretben a női művelődés, olvasás a nemzeti megújulás egyik fontos eleme, és a nőnek, a „honleánynak” nem szórakozás céljából kell olvasni és részt venni a művelődés és a társas élet intézményesült formáiban, hanem a magasztos célok előmozdítása miatt. A művelődésben és a közéletben úgy és annyira tartozik részt venni a nő, amennyire a férfitársadalom ezt szükségesnek tartja. A reformkori közbeszédben a leányok és asszonyok egyszerre kerültek kivételesen magas helyre, ugyanakkor állandóan ostorozták is őket, mert az elvárásoknak nem mindig és nem mindenben tudtak megfelelni.

Köztudott, hogy Széchenyi a *Hitelt* „*Honunk szebb lelkű asszonyinak*” ajánlotta. A gróf az ajánlás soraiban lényegében összefoglalta mindazt, amit a reformkor a nőtől elvárt: „*Fogadjátok, hazám érdemes leányai, tiszteletem és szeretetem jeléül ezen kis munkám ajánlását! Vegyétek, bár férfiakhoz illendőbbnek mondják azt sokan, nyájas kegyességgel pártfogástok alá. A hitelről szólok, s ami belőle foly; a becsületről, az adott szó szentségéről, a cselekedetek egyenességéről, így előttek sem lehet a tárgy idegenebb, mint előttünk, mert annyi nemes és szép, ami az emberiséget felemeli, a ti nemetek műve. Ti viszitek karjaitokon életbe a kised nevendéket, s jó polgárrá nevelitek; a ti nemes tekintetetekből szí a férfi lelkierőt s elszánt bátorságot. S ha léte alkonyodik a haza ügyében, ti fontok koszorút homloka körül. Ti vagytok a polgári erény s nemzetiség védangyali, mely nélkülük – higyvétek – soha ki nem fejlődik; vagy nemsokára elhervad, mert ti vontok minden körül báj s életet. Ti emeltek egekbe a port s halhatatlanságra a halandót.*”³¹ Nem csoda, hogy ennek a magasztos célnak nem mindig tudtak megfelelni a nők. Széchenyi ifjúkori barátja, Wesselényi Miklós a *Hittel* nagyjából egyidőben írta meg reformgondolatait összegző munkáját. Híres könyvében, a *Balítéletekről*ben foglalkozik a nők szerepével a reformkori közéletben, és utal műveltségükre is. „*Éltünk fűszere az asszonyi társaság. Általok, csak a szépnem által virítanak az élet virágai. [...] Hidegebb s érettebb itélet alá vetve szép köreink beszélgetéseit, a sok ígész hangok mi kevés értelmet, velőt foglalnak magokban: mennyi üres szó, már szokássá vált kitétel, cifra kifejezés, melyet mondója gyakran nem is ért, még ritkábban érez. Nem bőven hallhatni öngondolatokat, tulajdon érzéseket, annál többször ábrándozó könyvekből kölcsönzött, de magáévá nem tett fellengő kitételeket. [...] Vagynak igenis hazánknak oly lelkes leányai, kikre akármelyik nemzet is kevély lehetne, kiknek meleg s tiszta érzés nemes munkásságára emeli szép lelkeiket, kiknek szívöken fekszik nemzetök sorsa, s a haza szeretetök s aggodalmok tárgya. [...] De mely kicsiny ezeknek számok [...] Mások pedig, s fájdalom, idegen majmolásban keresik a csinosodást, felsőbb műveltség polcára vélnek emelkedni, ha honiságokat megtagadják, nemzetiségökön túllépnek, mintha az volna a durvaság köre.*”³²

A reformkori közbeszéd a női művelődés és azon belül az olvasás ügyét összekapcsolta a társadalmi és politikai reformokkal, a szükséges megújulással. A női olvasás ekkorra azonban bizonyos értelemben már önjáróvá vált. Wesselényi pontos diagnózist adott, legalábbis ami az olvasásra vonatkozik: a nőknek ritkán van önálló véleményük, többnyire a népszerű regényekből, „ábrándozó könyvekből” kölcsönöznek fellengzős gondolatokat. Az irodalom az 1830-as évekre vitathatatlanul része lett a közgondolkodásnak és a nemzeti identitásnak, a „honleányok” tőlük telhetően részt is vettek a nagy közösségi célok megvalósításában, de természetesen korlátozta ezen ambíciójuk megvalósítását neveltetésük és a társadalom elvárása. A korban a nőktől elvárható műveltség megszerzésére és az olvasásra aligha a reformkori közélet iránti érdeklődésük sarkallta a leányokat, asszonyokat. Természetesen ez is, a pozitív értelemben felfogott divat is szerepet játszott ebben, de nyilvánvalóan saját sorsuk, személyiségük kiteljesítése, érzelmi válságaik megoldásának szándéka vagy éppen egyfajta menekülés az élet, a magánélet konfliktusai elől, illetve a szabadidő eltöltésének kellemes és értelmes szándéka ösztönözte az olvasásra az ifjú és kevésbé ifjú hölgyeket. Kölcsey Antónia, Kölcsey Ferenc unokahúga egyike volt azon reformkori sokat olvasó leányoknak, akiket úgy látszik, érdekelt a férfiak véleménye az olvasó nőkről. Naplójában 1838. július 9-én jegyezte fel: „*Napjaink csendes és egyformán folynak le, foglalatoságimat végezvén olvasással mulatom magam. Sokan kivált a' férfiak között ártalmasnak tartják a' nőnemnek az olvasást, mivel úgy hiszik az által ok ábrándozók lessznek 's alkalmatlanok érezni azt, mi körülök esik. Valóban nem foghatom meg, mint lehet jó könyvek' olvasása, melly lelkesít, 's szívet emel, ártalmas. A' lelkesületből 's felemelkedett kebelből úgy vélem nem származhat rossz; 's milly örömmel fog mindenki szokott munkájához, ha lelkét feleleveníté, 's szívet megvidítá. Egyszer Ferencz bácsit kérdém meg, mit tart az olvasni szerető nőkről, 's ő így felelt: „Asszonyoknak igen sokat kell tudni, – 's tudni leginkább olvasás által lehet, – mivel nekik nagy részek van az ember, – sőt népnevelésbe; de mivel egyik legszebb nő tulajdon a' szerénység, ne ki-kivánják ok tudatni értelmességöket, hanem csendes házi körökbe használni igyekezzenek.*”³³

Kölcsey Ferenc tehát bár elismerte a női olvasás jelentőségét, mégis azt tanácsolta unokahúgának, hogy maradjon meg a könyvek által megszerzett tudásával a magánélet kisvilágán belül. Nyilván a kor átlagosnak mondható liberális értelmiségi férfi véleményét fejezte ki a nők olvasásával kapcsolatban, egyfajta korabeli toposz volt ez. Hasonló módon foglalt állást

³⁰ A női olvasással kapcsolatos korai nézeteket áttekintettem egy korábbi írásomban: Pogány György: Nézetek a női olvasásról Magyarországon a felvilágosodás első szakaszában. In: *Könyvtári Figyelő*. 2008. 3. sz. p.450-461.

³¹ Széchenyi István: *Hitel*. In: *Széchenyi István válogatott művei*. 1. köt. 1799-1840. Bp.: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1991. p.149.

³² Wesselényi Miklós: *Balítéletekről*. Bukarest: Kritikon, 1974. p.169., 174-175., 185.

³³ *Kölcsey Antónia Naplója*. Bp.: Magvető Kiadó, 1982. p.17.

Fáy András is a nőnevelésről írott munkájában. Mint írja: „*Ritkán, és csak ott szól határozólag, hol adataiban bizonyos; de véleményét mindenkor szerényen 's úgy adja elő, hogy hajlama lássék, jelesebbektől, 's jobban értesítettektől okólni akarni.*”³⁴

Leánynevelés és a könyvek

Mit olvasott a kor fiatal hölgye, a „honleány”? A rendelkezésre álló források nyilvánvalóan nem elegendőek ahhoz, hogy a reformkori lányok olvasmányait teljes körűen meg lehessen ismerni belőlük. Ráadásul a létező források sem vonatkoztathatók maradéktalanul az akkori ifjú hölgyekre; tulajdonképpen tényleg csak a hölgyekre, vagyis a társadalom magas társadalmi státusú (nemesi, értelmiségi származású) és gondos nevelésben részesült leányaira vonatkoztathatók a kútfők. Sőt, még jobban lehet szűkíteni a kört: többnyire olyanok által írt naplók és visszaemlékezések képezik a forrásanyagot, akik később személyükben is kapcsolódtak az irodalom világához és/vagy olyan értelmiségi környezetben nőttek fel, hogy számukra a könyv, az olvasás természetes jelenség volt. Mindezek miatt csak nagyon óvatosan általánosíthatók az alábbi megállapítások, de bizonyos tendenciák kirajzolódnak belőlük. A reformkor polgári/nemesi származású, de értelmiségi családi környezetből, pontosabban értelmiségi életformát élő családból származó leányai részben otthon nevelődtek, részben pedig valamilyen leánynevelő intézet formálta személyiségüket, és készítette fel őket, természetesen nem elsősorban a gyakorlati, vagyis az önálló életre, munkavállalásra, hanem a feleség és a családanya szerepére, illetve a társasági életre.³⁵

A reformkori magyar leánynevelők egyik jelentős intézménye volt a Tánzer-féle. (Különböző forrásokban találkozhatunk a Táncter és a Tánzer névformával is.) Jelen tanulmány az intézet három növendékének, Kölcsey Antóniának, Csapó Máriának és Szendrey Júliának olvasmányait, könyvekhez való viszonyát tekinti át. A Tánzer-féle leánynevelő működése jelentősége ellenére a hazai neveléstörténeti irodalomban feltáratlan, és sajnálatosan kevés konkrétum ismert az intézetről. Annyi biztosan állítható, hogy Bárfay László baráti körébe tartoztak a Tánzerék, akik egyébként később Lejteire magyarították nevüket. Bárfay László (1797–1858) a gróf Károlyi család ügyésze volt, maga is író; fontosabb azonban, hogy az írók barátja és Üllői úti otthonában feleségével, született Mauks Jozefinával Pest egyik első irodalmi szalonját működtette. Az 1820-as évektől kapcsolatban volt szinte a teljes magyar irodalommal; *Naplói* páratlanul értékes forrását jelenti a kor irodalmi és kulturális életének.³⁶ Bárfayék révén került Tánzerék intézetébe Kölcsey Antónia és unokatestvére, Kölcsey Mari; a leánynevelőben élt egy időben Wesselényi Miklós házasságon kívüli kapcsolatból született két leánya, akik a hivatalos iratokban nevelt lányaiként szerepeltek Wersényi Rózsa és Katica néven. Fáy András rokona, Puky Katica is itt tanult, és ebben az intézetben nevelődött Bárfayné keresztlánya, Barthos Paulina, Kölcsey Antónia barátnője.³⁷ Az 1840-es években itt volt növendék Csapó Mária, a későbbi Vachott Sándorné, és iskolatársa volt az irodalmi életben majdani riválisa, Szendrey Júlia, Petőfi felesége is. Csapó Máriától tudjuk, hogy az intézetben bentlakók is voltak, azok, akik vidékről kerültek Tánzerékhez, mint például Szendrey Júlia, de a pestiek, mint ő, bejáróként csak a tanórákon vettek részt.³⁸

A Tánzer-féle leánynevelő tanrendjéről sem tudunk részleteket. Feltehetően a nevelési célok hasonlóak lehettek ahhoz, mint amiket Steinacker Gusztáv fogalmazott meg.³⁹ Véleménye szerint a női képzés célja részben tudományos ismeretek átadása, ezért oktatni kell a szaktudományok (antropológia, földrajz, természettudományok) bizonyos elemeit, nélkülözhetetlenek a helyes, mértékletes életmódra vonatkozó ismeretek, valamint mértékkel és válogatva, de a „*nő magasabb lelki műveltségéhez az irodalomnak, főleg hazája irodalmának némi ösmérete is tartozik.*” A leányok nevelése során három alapvető kötelességre kell felhívni a növendékek figyelmét: a honszeretetre, a közszellemre, vagyis arra, hogy majdan vegyen részt a jótékony asszonyi egyesületek munkájában és végül a megfelelő társalgásra, amely a szerző értelmezése szerint viselkedéstant és egyfajta emberismeretet jelent.⁴⁰ Bárfay László Kölcsey Ferencnek írt levelében Barthos Paulina kapcsán azt írta, hogy a 17 esztendőes leány azért tanul ott, hogy „*muzsikában, rajzolásban, francia*

³⁴ Fáy András: *Nőnevelés és nőnevelő-intézetek hazánkban*. Pest: Trattner-Károlyi, 1841. Idézi Pukánszky Béla: *A nőnevelés évezredei. Fejezetek a lányok nevelésének történetéből*. Bp.: Gondolat, 2006. p.116.

³⁵ A kor pedagógiai szakirodalmában már akadnak a nők gyakorlati pályára lépését sürgető írások is. Egyébként a leánynevelő intézetek egyik feladata az volt, hogy a szegényebb sorsú és ezért önálló létfenntartásra kényszerülő nőket felkészítse a nevelőnői szerepre.

³⁶ *Bárfay László Naplói*. Bp.: Ráció Kiadó, 2010. Irodalmi szalonját tárgyalja: Fábri Anna: *Az irodalom magánélete. Irodalmi szalonok és társaskörök Pesten 1779-1848*. Bp.: Magvető, 1987. p.503-537.

³⁷ Bárfay, i.m. p.701-702. Barthos Paulina emlékkönyvébe Bárfayék révén írt verset Kölcsey Ferenc és Vörösmarty Mihály. Az 1837-1852 között vezetett emlékkönyv jelenleg Bécsben, az Osztrák Nemzeti Könyvtárban található. Vö.: Németh István– Kiss József: *Barthos Paulina emlékkönyve*. In: *Magyar Könyvszemle*. 1982. 3. sz. p.268-276.

³⁸ Vachott Sándorné: *Rajzok a múltból. Emlékiratok*. 2. köt. Bp.: Aigner, 1889. p.67.

³⁹ Steinacker Gusztáv (1809-1877) költő, műfordító, teológiai író, pedagógus. Német nyelvű magyarnak vallotta magát, Debrecenben német nyelvű leánynevelő intézetet alapított. Az 1840-es években több munkát tett közzé a leánynevelésről. 1842-ben jelent meg a *Női hivatás- és társalkodástan* című kötet.

⁴⁰ Idézi Bárfay, i.m.p.702.

nyelvben nagyobb műveltséget nyerhessen, mint honn Újhelyt (Zemplényben).”⁴¹ A Kölcsey Antónia Naplóját közreadó Gábor Júlia az intézetben folyó nevelőmunkát összefoglalva megállapítja, hogy ott franciául, németül tanultak a lányok, táncórákon vettek részt, kézimunkáztak és megismerkedtek valamilyen mértékig a rajzolással, foglalkoztak a történelemmel, a hazai és a külföldi irodalommal.⁴²

Kölcsey Antónia olvasmányai

A reformkori leányolvasók közül legjobban a Kölcsey Antónia által olvasott műveket ismerjük. A költő Gábor nevű unokatestvérének leánya 1821-ben született Szatmárcsékén, és 1835-ben került bácsikája révén Pestre, a leánynevelő intézetbe. Naplóját néhány évvel később, 1838-ban kezdte vezetni. Antónia szenvedélyes olvasó volt, Pestről hazatérve a kisszerű falusi élet elviselésének egyik eszköze volt számára az irodalom. Szülei is könyvbarátok voltak, olvasmányai kiválasztásában, befogadásában és értelmezésében azonban kétségtelenül kivételes helyzetben volt nagybátyja révén, a Napló tanúsága szerint a költő élete utolsó évében egyfajta mester-tanítvány viszony alakult ki közöttük. Kölcsey Ferenc könyvtárát szabadon használhatta a fogékony Antónia, és nagybátyja halála után is onnan szerezte olvasmányai egy részét. A csekei élet intellektuális légköréhez hozzájárult Kölcsey Ferenc három fiatal joggyakornoka, az Antóniába reménytelenül szerelmes és végül a család által kikoszorozott Papp Endre, maga is írógató fiatalember, akárcsak Obernyik Károly, Kölcsey Kálmán házitánítója, aki Kölcsey Ferenc halála után is Csekén maradt és Győri Dániel. De az igazi tekintély persze „Ferencz bácsi” volt Antónia számára.⁴³

Antónia nemcsak az olvasott könyvek pusztá címét írta fel, találó megfigyelései, észrevételei vannak a művekről, helyenként hosszabb-rövidebb részleteket jegyzett fel olvasmányaiából. Nem tudjuk természetesen, hogy minden olvasott művet megemlégt-e naplójában. Valószínűleg nem. Feltűnően hiányoznak olvasmányai közül a magyar szerzők; nehéz elképzelni, hogy nem ismerte, olvasta a két Kisfaludy vagy Vörösmarty műveit, verseit, és alig találunk konkrét utalást Kölcsey Ferenc műveinek olvasására. A magyar szerzők közül Jósika Miklóst és Gaál Józsefet említi, egyik bejegyzésében pedig utal arra, hogy apjának elküldték Pestről az Eötvös József szerkesztésében akkor megjelent *Budapesti Árvízkönyv* első kötetét, melyet a magyar írók állítottak össze az 1838-as nagy árvízben súlyos károkat szenvedett Heckenast Gusztáv könyvkiadó támogatására. Az 1839 és 1841 között öt kötetben kiadott gyűjteményes mű az akkori magyar irodalom reprezentatív keresztmetszete volt.⁴⁴ Feltehetően a többi kötet is megérkezett Csekére, és valószínűleg Antónia olvasta is őket.

Reflektált olvasmányai között tehát hangsúlyosabban szerepelnek a világirodalmi munkák. Elsősorban a kortárs szerzők műveit olvasta, és ebben az összefüggésben még Goethe is szinte annak tűnik. Olvasta Victor Hugo *Angelóját*; megállapítja, hogy nem tudná megszeretni e költő valamennyi eszméjét.⁴⁵ Ennek ellenére a francia író művei állandóan visszatérő olvasmányai, minden bizonnyal a Kölcsey Ferenc bibliotékájában található, 1830 és 1835 között kiadott 21 kötetes brüsszeli Hugo-kiadást használta. Hugo szövegeit franciául olvasta, így a Tudor Máriát is, és még néhány drámát tőle. De megismerkedett regényeivel, az *Izlandi Hannal*, a *Bug-Jargallal* (ez a két regény Victor Hugo fiatalkori romantikus rémtörténete) és *A párizsi Notre Damemal*. Az *Izlandi Hant* Obernyik Károly adta a kezébe, aki Kölcsey Ferenc halála után a család megbízásából elkezdte az irodalmi hagyaték rendezését. Ő ajánlja Antóniának a német Christoph Martin Wieland (1733–1813) szatiráját is, a *Die Abderiten (Az abderiták)* című regényt.⁴⁶ Néhány héttel később Goethe *Wilhelm Meisterébe* merült el Antónia, párhuzamosan Jósika Miklós *Decebáljával*. A Goethe-regényből egy részt megpróbált magyarra fordítani, ahogyan Shakespeare *Rómeó és Júliájának* egy részletével is kísérletezett. Nem valószínű, hogy az angol eredetét használta, hogy tudott-e angolul, az bizonytalan.⁴⁷ Bulwer-Lytton hallatlanul népszerű regényeit olvasta;

⁴¹ Németh-Kiss, i.m.p.269.

⁴² Kölcsey, i.m.p.246.

⁴³ Kölcsey könyvtáráról, olvasmányairól és könyvei használatáról: Szabó G. Zoltán: *Kölcsey Ferenc könyvtára és olvasmányai*. Bp.: Gondolat, 2009.

⁴⁴ Kölcsey, i.m.p.51.

⁴⁵ Uo. p.11.

⁴⁶ *Obernyik Károly Naplója*. In: *Kölcsey Antónia Naplója* i.m. p.212. Abdera ókori görög város volt, lakói a korlátoltság jelképévé váltak; magyarul körülbelül Mucs a jelentése. Wieland a korabeli német nyárspolgárság szatiráját írta meg az ókori város ürügyén.

⁴⁷ Úgy tűnik, hogy az erdélyi hölgyek közül többen tudtak angolul. John Paget (1808-1892) 1839-ben adta ki *Hungary and Transylvania* című munkáját (részleges magyar fordítása *Magyarország és Erdély* címen Rakovszky Zsuzsa tollából 1987-ben jelent meg). A később Wesselényi Polixénia férjeként magyarrá, erdélyivé vált Paget könyvében számos, a női művelődéssel, olvasással kapcsolatos adatot közöl. Megfigyelései szerint az angol irodalmat jól ismerik Magyarországon, és a könyvkereskedésekben könnyen meg lehet szerezni a friss műveket. Paget, i.m. (magyar kiadás) p.23-24., 42-43. Az 1830-as években pedig tudósítása szerint kolozsvári hölgyek egy könyvklubot alapítottak: „Sokat ismerek, kinek fülében ismerősen cseng legjobb klasszikusaink neve s munkáik címe, eredetiben vagy fordításban, s alig akad olyan, kivel Byronról vagy Scottról ne lehetne művelten elcsevegni. Mindez talán nem jelenti azt, hogy komolyabb irodalmi műveltséggel rendelkezének, de tartok tőle, hogy ha a mi angol hölgyeinket tennénk próbára, mennyit tudnak, ha nem is a magyar, hanem a német írókról, ismereteiket sokkal sekélyesebbnek találánk.” Uo. p.249. Ennek a kolozsvári Reading Clubnak volt meghatározó aktora a fiatalon elhunyt kiváló képességű Malom Louise (1821-1847). Kifejezetten angolmán volt, Bulwer-Lytton egy regényét magyarra fordította, és naplóját angolul írta. Fábri Anna: *A szép tiltott táj felé. A magyar írónők története két századforduló között (1795-1905)*. Bp.: Kortárs Kiadó, 1996. p.62.

naplójában szinte esszé terjedelemben írt róla, és próbálta megmagyarázni a személyiségére gyakorolt hatást. Elsősorban az író mély és nemes érzelmei, igaz tisztelete a jóság iránt, magasztos gondolatai, az írásait átható valódi világ- és emberismeret miatt kedvelte.⁴⁸ Bulwer-Lytton regényeinek 1834-1836 közötti lipcsei gyűjteményes kiadása megvolt Kölcsey Ferenc könyvtárában, a 11 kötetes összkiadás és az egyes regények címe angolul olvasható a katalógusban, de ennek ellenére elképzelhető, hogy német fordításban voltak meg Csekén a könyvek.⁴⁹ 1839 márciusában Goethe *Faustját* olvasta, és feljegyezte: „Goethe egyik legkedvesebb olvasmányommá vált. Ő szellemi rokona vala boldogult Ferencz bátyámnak, 's tán azért is szeretem.”⁵⁰ A Wertherrel kapcsolatban bevallotta, hogy a könyv „nekem igen tetszik, pedig, midőn a' szerencsétlen ifjú szenvedéseit olvasom, és vele sírok, azt óhajtom bár ne kezdtem volna azt olvasni”.⁵¹ 1842. február 19-én jegyezte fel, hogy rokonuk, Kende Gusztáv „egy néhány darab könyvet küldve nekem igen csinosan bepakolva. A könyvek mind francziák. Lesz egy darabig lectüröm.”⁵² Antónia megismerkedett a reformkorban is népszerű pedagógiai regénnyel, Fénelon abbé *Telemaque kalandjai* című munkájával. A szűkszavú bejegyzésből nem derül ki, hogy magyar fordításban vagy franciául olvasta-e.⁵³ Valószínűbb az eredeti, nagybátyja könyvtárában a regény egy 1751-es francia nyelvű kiadásával találkozhatott. Antónia diáriumában 1843. május 25-én hosszabban foglalkozik az olvasással; megtudjuk, hogy saját bevallása szerint kevesebbet olvas mostanában, „'s ekkor is többnyire német vagy franczia könyvet, hogy el ne felejtsem e' nyelveket, miket beszédbe úgy se gyakorolhatni itt.”⁵⁴ De megtudjuk azt is, hogy immár Csekére is eljutnak a folyóiratok; ismerősük, Luby Zsigmond négy újságra fizet elő, és „nagy csomó hírlapot küldött át nekem elolvasni. [...] Kivált az Atheneummal [!] igen jól mulattuk magunkat. Mamám olvassa azt előttünk, míg mi apámmal mellette ülve hallgatjuk, én varogatva, ő pipázva. Mamám igen szépen tud olvasni, de nagy gyakorlottságot is szerzett magának, mert igen sokat olvas, legkedvesebb mulatsága ez.”⁵⁵ Valódi biedermeier családi idill, melyből azért az is kiderül, hogy nem Antónia volt az első sokat olvasó hölgy a Kölcsey családban, és érzékelhetővé válik a kor új és nagy jövő előtt álló médiumának komoly sikere és kedveltsége. Az Antónia szövegéből megismerhető csekei családi olvasási gyakorlat némileg emlékeztet a korábban említett németországi leírásra a Stolberg családról. Néhány nappal későbbi bejegyzésében visszatér az *Athenaeumra*: elárulja, hogy a folyóiratban Gaál József (1811–1866) Szalkay Máté álneven közölt szatírái nyerték meg tetszését.⁵⁶

Antónia 1844. december 1-jei bejegyzésében amiatt panaszkodik, hogy nincs ideje eleget olvasni: „Azok kik engem oly nagy olvasónőnek olly könyvbuvárnak hisznek, kik nem tudják az én környülményeimet, nem hinnék ezt, ha mondanám nekik. [...] Egész nap varok vagy más dolgokat végzek a' ház körül, 's csak késő estve hagyok fel azokkal, amikor már nem láthatni; este pedig az egész család együtt ülünk, én varok vagy kötünk, 's két vagy három este hetenként hírlapot olvasunk, valaki közülünk fennhangon, és csak vasárnap találkozhatnám Maltreversel [Bulwer-Lytton egyik regénye], de ekkor vagy idegenek jönnek hozzánk, vagy a' lányok, kikkel ismét többnyire egész nap eltelik. Miolta Maltraverset olvasom szinte vágyakozom a' vasárnapokra.”⁵⁷ Az ábrándos lelkű Antónia elárulja azt is, miért írja ki az olvasott könyvekből a fontosnak tartott részeket. Azért, „hogy majd, midőn idősebb leszek is láthassam, mi gyönyörködtegetett ifjabb koromba, milly gondolatok és érzelmek bájoltak el egykor.”⁵⁸

Kölcsey Antónia 1838 és 1844 között nem rendszeresen, hanem nagy megszakításokkal vezette Naplóját. 1848-ban, akkori fogalmak szerint kissé idős leányként, 27 éves korában ment nőül Gelei Katona József földbirtokoshoz. Három gyermekük született, közülük Clementina Ábrányi Kornél zeneszerző hitvese lett, és a századforduló idején maga is írt különféle lapokba. Az ő visszaemlékezéséből tudjuk, hogy 1876-ban elhunyt édesanyja asszonyként, feleségként, anyaként is sokat olvasó volt: „Szüleim, mind a ketten, szenvedélyes olvasók voltak, mely kedvtelésüknek főleg télen hódolhattak leginkább. Sohasem lehetett elég könyv meg hírlap a háznál. Azért a szatmári kölcsönkönyvtárnak is rendes előfizetői voltak; de meg az ismerősök is halomszámra kedveskedtek érdekes könyvekkel. Az olvasmányok megvitatása aztán így a kandalló tűzénél került szőnyegre. Amellett jó anyám egyik hitvesi kötelességének ismerte, hogy idegennyelvű olvasmányait magyarul reprodukálja az apámnak.”⁵⁹ Íme, Tánzerék és még inkább Kölcsey Ferenc hatása évtizedekkel később is hatott.

⁴⁸ Kölcsey, i.m. p.135-141.

⁴⁹ Szabó, i.m. p.94.

⁵⁰ Kölcsey, i.m. p.47.

⁵¹ Uo. p.65.

⁵² Uo. p.104.

⁵³ Uo. p.116.

⁵⁴ Uo. p.122.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Uo. p.123.

⁵⁷ Uo. p.135.

⁵⁸ Uo. p.136.

⁵⁹ Uo. p.273-274.

Csapó Mária és Szendrey Júlia olvasmányai

Kölcsey Antónia esetleges irodalmi ambícióit kiélte Naplója írásakor, fel sem merült benne a gondolat, hogy az irodalomhoz az olvasáson és nagybátyja tiszteletén kívül bármi köze lehetne. (Clementina leánya viszont írónak gondolta magát, és előszeretettel hivatkozott a család, mindenekelőtt Kölcsey Ferenc irodalmi érdemeire, és önmagát e tradíció folytatójaként emlegette.) Nem állítható mindez a Tánzer-féle intézet két másik növendékéről. Csapó Mária (1828–1896)⁶⁰ és Szendrey Júlia (1828–1868) eltérő státusú és főleg eltérő kultúrájú családból származott. Csapó Mária beleszületett a reformkor irodalmába, anyja Csajághy Erzsébet volt, és közeli rokoni kapcsolatban állt a család Vörösmarty Mihállyal és Bajza Józseffel. (Vörösmarty felesége Csajághy Laura, Bajzáé Csajághy Júlia volt.) Mária húga, Csapó Etelke volt Petőfi szerelme, akinek váratlan halála ihlette a költő *Cipruslombok Etelke sírjáról* című ciklusát. Édesapja, Csapó János sikeres és nagy jövedelmű ügyvéd volt. A család nagy házat vitt, állandó volt a társaság, és közeli ismeretségben, barátságban voltak az akkori Pest szinte valamennyi jelentős polgári-értelmiségi szereplőjével. A fényes társasági élet 1844 áprilisáig tartott, amikor Csapó János vállalkozásai összeomlottak, és a családfő öngyilkosságot követett el. Mária még nem volt 16 éves, amikor 1843-ban nőül ment Vachott Sándorhoz, a költőhöz, Vahot Imre szerkesztő testvéréhez; sógornője, Vachott Kornélia pedig Erdélyi János felesége lett. Irodalmár sógorok, sógornők, nagybácsik pezsgő szellemi életébe nőtt bele Mária, vagyis családi és az abból is következő társadalmi kapcsolatrendszere szinte meghatározta életútját. Szendrey Júlia vele szemben egy felfelé törekvő és jelentős vagyont felhalmozó uradalmi alkalmazott leánya volt. Otthonról aligha hozott magával mélyebb műveltséget, Szendrey Ignác maga volt a megtestesült gyakorlati élet, a beteges anya mellett a robusztus életerő jelképe, akinek szellemi horizontja nem igazán terjedt túl a gazdálkodással járó kérdéseken.⁶¹ De lányait gondosan neveltette, Júlia így került Pestre, majd onnan hazatérve ismerkedett meg Petőfivel, és vált a magyar irodalom tragikus sorsú halhatatlan múzsájává, sőt, egy kicsit, nagyon kicsit saját jogán is szereplőjévé. Testvére, Mária más egyéniség volt, kevésbé bonyolult személyiség, de ő is irodalmár felesége lett: 1858-ban vette nőül Gyulai Pál.

Vachott Sándorné Csapó Mária idős korában, küzdelmes és megpróbáltatásokkal teli élete végén tette közzé emlékiratait. Nemcsak édesapja tragikus halála nehezédett életére, de férje 1849 utáni letartóztatása és a fogságban szerzett elmebaja, majd korán bekövetkezett halála kényszerítette a családfői szerep vállalására. Leánykori kapcsolatrendszerét és saját hajlamait mozgósítva irodalmi pályára lépett, és 1854-től íróként, fordítóként, szerkesztőként tartotta fenn családját, beteg férjét és három gyermekét. Az évtizedekkel később írt visszaemlékezések persze némileg pontatlanok, például olyan könyveket említ leánykori olvasmányaiként, amelyek 10-20 évvel később jelentek meg, de így is kiválóan ábrázolják egy művelt és irodalmi körökben forgoló leány szellemi érdeklődését.

Első olvasmányélményeit édesanyja felolvasásai jelentették, és őt kísérve jutott el kisgyermekként a Trattner-Károlyi könyvkereskedésbe is. A kislány a rengeteg könyvet látva arra gondolt „*melyiket írhatta a nyájas Fáy András vagy a komoly Bajza? Melyiket Vörösmarty vagy Jósika Miklós báró? A jó kedvű Sontag Gusztáv kapitány víg elbeszélése vajon melyik könyvben lehet? Gyermek képzeletem szerint e mindig derült jó öreg úr csak valami mulattató dolgot írhatott. Az öreg Szemere Pál műveinek is bizonytalannal itt kelle valahol lennie.*”⁶² A visszaemlékező láthatóan szépen felsorolja a családi rendezvényeken személyesen megismert írókat, illetve azokat, akikről a társalgás során hallott. Valamivel később azonban már tényleges olvasmányait is feljegyzi. A kis Mária és testvérei színházi előadásokat próbálnak eljátszani, ehhez pedig olvassák a kor magyar darabjait, így ismerkedik meg Vörösmarty, Fáy András, Kisfaludy Károly színműveivel. Korai olvasmányait édesanyja irányítja, részben együtt olvasták a kiválasztott műveket, és Csajághy Erzsébet, a „*kedves, jóságos teremtmény előre megjegyezte a kihagyni valókat.*”⁶³ Még alig múlt 14 éves, amikor 1842-ben Vachott Sándor menyasszonya lett, ezért joggal jegyezte fel, hogy irodalmi műveltsége akkor még meglehetősen hiányos, illetve egyoldalú volt. Menyasszonyként Vachott vette át szellemi fejlődése irányítását. „*Sokat olvastunk együtt a hosszú, téli estéken*” – jegyezte fel.⁶⁴ Az első közös olvasmányok Kisfaludy Sándor regéi, ezek közül különösen a *Csobánc* volt rá nagy hatással; Kazinczy Ferenc levelei és Kölcsey Ferenc beszédei és költeményei voltak. „*Kétszeres értékűvé tette előttem olvasmányainkat, hogy a mű írójának életrajzát is rendesen elmondá jegyesem*” – írta később.⁶⁵

Az olvasott szerzők között vannak természetesen azok, akiket személyesen ismert, így a nagybácsik, Vörösmarty és Bajza, de olvasta Garay Jánost, Czákó Zsigmondot, Eötvös Józsefet – *A falu jegyzőjét* az immár férjje előlépett Vachott Sándor vette meg számára –, és csakhamar személyesen is megismerte Petőfit. A költő azonnal szerelmes lett Csapó Etelkébe, és Vachottné visszaemlékezése szerint az akkor náluk lakó Etelke állandó vendége lett a költő. Petőfi révén ismerkedtek meg Béranger verseivel.

A világirodalmat fiatalasszonyként kezdte módszeresen olvasni. A Tánzer-féle intézetben tanultak kapcsán Schillert

⁶⁰ Születési évszáma bizonytalan, magam a Ferenczi Zoltán által közölt 1828. január 23-i dátumot fogadom el hitelesnek. Ferenczi Zoltán: Utószó. In: Petőfi Sándor: *Cipruslombok Etelke sírjáról*. Bp.: Magyar Bibliophil Társaság, 1921. p.55-56.

⁶¹ Hatvany Lajos: *Feleségek felesége. Petőfi mint vőlegény*. Bp.: Magvető Kiadó, 1982. p.31.

⁶² Vachott, i.m. 1. köt. p.16-17.

⁶³ Uo. p.175.

⁶⁴ Uo.

⁶⁵ Uo.

említi, de nyilván Goethe műveivel is foglalkoztak az iskolában. A család Etelke váratlan halála után Pestről Tápiósápra költözött, itt kezdte alaposabban megismerni Byron és Walter Scott műveit. Egy alkalommal Petőfi is jelen volt, aki – a visszaemlékező szerint – örvendezve hallgatta az említett szerzők iránti elragadtatását, csak Goethe „*iránt tanúsított ellenszenvet, szinte neheztelve, hogy én és férjem oly őszinte bámulói voltunk a nagy német írónak.*”⁶⁶ A fiatalasszony a klasszikusok mellett olvasta a kor divatos nőíróit, George Sand, Ida Hahn-Hahn⁶⁷, Bremer⁶⁸, Carlén⁶⁹, Palzowné többnyire mára már elfelejtett műveit.⁷⁰ Petőfi javaslatára vette kézbe Andersen meséit és Sue történeteit, valamint Dickens regényeit. A még gyermektelen fiatalasszony számára – emlékezései tanúsága szerint – élete tápiósápi időszaka egyfajta akadémiának felelt meg, a gondtalan szellemi töltekezés már-már idilli hónapjainak. Vachottné kissé fellengzős stílusban adott számot egy reformkori művelt fiatal nő szellemi horizontjáról. Kedvenc írói arcképét férje megszerezte számára, és az ő tanácsára kezdett „komolyabb tárgyokban”, mint a történelem is ismereteket szerezni. Az olvasás és a tanulás mellett a zongorázásban fejlesztette magát, és délutánoként férjének játszotta kedvencei, Schubert, Liszt, Beethoven műveit. Rendszeresen felkeresték őket Pestről az írók, és Vachottné itt értesült Petőfi új szerelméről, egykori iskolatársáról, Szendrey Júliáról.⁷¹

Szendrey Júlia lánykori naplójában és leveleiben alig esik szó olvasmányokról. Leányként, majd fiatalasszonyként készített feljegyzései érzések, érzelmek, hangulatok rögzítése, adatszerű közlések alig találhatók a szövegben. 1846 júniusában hosszan idézett németül Bulwer-Lytton *Die Pilger des Rheines (Pilgrims of the Rheine, A Rajna zarándokai)* című tündérmeséjéből. Október 21-én is hivatkozik a népszerű angol íróra, és idézi egy gondolatát, miszerint „*nincs a szerelemnek hatalmasabb gyilkosa, mint a megszokás.*”⁷² Az egész életformáját, személyiségét meghatározó irodalmi élményt vitathatatlanul George Sand jelentette Júliának, Hatvany Lajos szerint azonban egy elképzelt, a külsőségekből felépített Sand-kép volt rajongásának tárgya.⁷³ Júlia lánykori olvasmányait a rendelkezésre álló források alapján nem lehet olyan tételesen megismerni, mint Kölcsey Antóniáét vagy Csapó Máriáét. George Sand mellett olvasta Sue regényeit, Lamartine verseit, Kisfaludy Sándor műveit. Nagy hatással volt rá a zene, kedvenc komponistája Chopin volt; zeneművekből szép gyűjteménnyel rendelkezett már hajadonként.⁷⁴ A szórványos konkrét adatokból is kétségtelenül kitűnik, hogy művelt, érzékeny lelkű személyiség volt, és a személyével szemben meglehetősen kritikus Hatvany Lajos is elismeri, hogy az irodalom és a művészetek rajongója volt.⁷⁵ Igaz, Flaubert *Bovarynéjához* hasonlítja Júliát, aki mint köztudott, egy álomvilágot épített fel magának a divatos szerelmi regényekből. Emma Bovary tragédiája az volt, hogy valóságos életnek képzelte olvasmányait, olyasmivel ámitották a szerelmi történetek, ami saját életéből hiányzott, ám vágyott az élményre. Júlia esetében nyilván nem erről van szó. Olvasmányai kétségtelenül jelentős mértékben befolyásolták személyiségét, ugyanakkor önálló egyéniség, igazi karakter volt, aki – a kor leányainak elsöprő többségével szemben – merte vállalni saját sorsát. Petőfivel kötött házassága révén belépett a magyar irodalomba, 1847–1848-ban még csak mint feleség, akinek írásaira elsősorban férje miatt kíváncsi a közönség. Szendrey Júlia végső soron az ellentétét jelentette mindannak, amit a reformkor férfi teoretikusai a nőktől elvártak, és amiért méltányolták a női olvasást, művelődést: józan és kiegyensúlyozott, kötelességtudó honleányok ideálképét képzelték el. Szendrey Júlia ezzel szemben az öntörvényű szenvedélyességet, a romantika egyéniségkultuszát testesítette meg. És abban, hogy ilyen lett, olvasmányainak nem elhanyagolható szerepe volt.

⁶⁶ Uo. 2. köt. p.17-18.

⁶⁷ Hahn-Hahn, Ida (1805-1880), német írónő, a női emancipáció előfutára. Esterházy Péter az ő alakját idézte fel *Hahn-Hahn grófnő pillantása* című regényében.

⁶⁸ Bremer, Fredrika (1801-1865), svéd írónő, a polgári családregény egyik megteremtője.

⁶⁹ Carlén, Emilie Flygare (1807-1892), svéd írónő.

⁷⁰ Vachott, i.m. 2. köt. p.19.

⁷¹ Uo. p.21-27.

⁷² Szendrey Júlia ismeretlen naplója, levelei és halálos ágyán tett vallomása. Közzéteszi Mikes Lajos, Dernői Kocsis László. Bp.: Genius, 1930. p.264., 268.

⁷³ Hatvany, i.m. p.28-29.

⁷⁴ Gerő József: Petőfi javainak lefoglalása és elárverezése (1849-1851). Szendrey Júlia kottái. In: *Magyar Zene*. 1972. 3. sz. p.281-287.

⁷⁵ Hatvany, i.m.p.30-31.

Szendrey Júlia (1828-1868)

Ponyva: kontra és pro

Vajda Kornél

Az olvasáskutatás – immáron legalább másfél évtizede – igazi húzóágazata lett a kulturális kutatásoknak. Igazi rangja, „méltósága” talán még nem köztudott (de bizonyosan azzá lesz rövidesen), ám tény, hogy sem a pedagógiáról, sem az általános vagy szakműveltségről, sem egy-egy ország, régió állapotáról, sem a világtrendekről, sem a mentális állapotokról, sem az életminőség legkülönbözőbb felméréseiről, sem a közeli vagy távolabbi jövőről, sem a digitális vagy virtuális világ kérdéseiről (a sort még hosszan folytathatnám) nem eshet szó olvasáskutatási eredmények bemutatása, elemzése, mérlegelése, bevonása nélkül. Ehhez képest szerte a világon, és nemcsak a nyugati, fejlett világban, vagyis nálunk is, hanem a harmadik (ma már inkább másodiknak tekinthető), vagyis a fejlődő (finom eufemizmus) világban is nemcsak megjelent, de intenzíven művelt terrén. A szociológiai felméréseknek talán nincs is olyan metódusa, amelyet nem próbáltak volna ki az olvasás vizsgálata terén is, de e kutatások gazdagon élnek a pszichológia (általános és egyéni, fejlődés- és gyerekpszichológia, társadalompszichológia stb.) eszközkészletével is, problémái immáron megjelentek még a teológiában is, ami nagy szó, hiszen ez a diszciplína szinte mindig késlekedve fogadja be a más irányú kutatások eredményeit (a filozófia persze kivétel), ám ha oda is eljutott az olvasáskutatás hatása, sőt módszerei és eredményei is, mint Hans Küng, vagy John D. Caputo (a teológia legfrissebb világsztárja) munkáin szemlélhető, akkor...

Akkor bizonyosra vehetjük, hogy az olvasáskutatás valóban alapdiszciplína, valóban húzóágazat, amelynek kérdéseivel igen alaposan kell foglalkozni. A negatívumaival is. Miért? Vannak ilyenek? Bizony vannak. Csak néhányat említenénk. Se szeri, se száma a modern, mondhatni kortárs felméréseknek. A szociológiai metódusok itt élnek, működnek igazán. Hatalmas anyagi ráfordításokkal, reprezentatív vagy legalábbis annak mondott, állított mintavételeken, cáfolhatatlannak látszó (de csak látszó) szórás- és egyéb *kunststückökön* alapuló eredmények garmadáit születtek folyamatosan. De az eredmények – ki se tagadja – felettébb szórtak. Pontosan tudható, hogy – mondjuk – fővárosi gimnazisták mit és mennyit olvasnak. (Bár ez is kétséges, mint nem egy szaktanulmányból tudhatjuk.) És így tovább. A részletekből adódó eredmények pontosak, egzaktak, módszertanilag szinte tökéletesek. Ám az összkép (vajon van-e ilyen egyáltalán?) sehogy se áll össze. Nem is állhat, hiszen részletekből, külön-külön megcélzott csoportokból, vizsgálati mintavételekből állnak. A klasszikus pozitívizmus huszonegyedik századi eredményeit produkálják ezek a vizsgálatok, mert hisz nem is tehetnek mást. Hordják